

LA GEOGRAFIA INDUSTRIAL A LES COMARQUES GIRONINES: UNA GUIA BIBLIOGRÀFICA

PER

XAVIER PAUNERO i AMIGÓ*

1. ALGUNES REFLEXIONS EPISTEMOLÒGIQUES PRÈVIES SOBRE EL FENOMEN INDUSTRIAL

La Revolució Industrial, per la seva magnitud i transcendència, trastocà definitivament la manera de viure i de produir, i va cridar l'interès del conjunt de ciències socials. Tot un seguit de fets complexos van repercutir no solament en l'àmbit estrictament industrial, sinó també sobre l'agricultura, els mitjans de locomoció i les comunicacions en general, i va provocar canvis ideològics i socials considerables.

L'industrialisme, d'arrels britàniques, va ser el producte ideològic preponderant, per un seguit de factors: la divisió internacional del treball (DIT) i la subdivisió de tasques productives, amb el suport del pensament econòmic liberal d'Adam Smith (1723-1790); les perspectives que oferien les fonts energètiques, la mecanització i el desenvolupament dels mitjans de transport, facilitaren molt els desplaçaments de primeres matèries i d'aliments. Un altre economista, Alfred Marshall¹, incorporà el concepte d'economies externes per analitzar fonamentalment les interrelacions locals, i les va incloure dins l'anàlisi espacial.

Quin paper es demanava per a la Geografia davant d'aquest nou ordre? La disciplina, en virtut del seu objectiu formal, es va fascinar, si més no, da-

* Universitat de Girona.

¹ MARSHALL, Alfred (1919): *Industry and Trade*. Londres: Macmillan.

vant els canvis que intervenien en el territori i que afectaven tant l'espai com les estructures socioeconòmiques. S'exigia, doncs, indagar les causes de la ubicació industrial en determinats llocs i els factors motrius per arribar a una assimilació del fenomen i la seva localització desigual en el territori.

Per això, l'anàlisi locacional ha tingut sempre un paper inequívoc dins del discurs geogràfic. Ara bé, no s'ha d'oblidar que, quan s'interpreta la localització cal aprofundir en múltiples aspectes, en el marc de decisions més extenses: les que duen un agent determinat a decidir simultàniament sobre un seguit de variables de tota mena.

El naixement de la geografia industrial, òbviament, va estar fixat per aquests esdeveniments històrics que, després de l'agricultura, són els que van revolucionar més la fesomia terrestre. La geografia industrial emergeix, per tant, com un capítol més de la geografia econòmica, i fins ben entrat el nou segle no es desenvoluparà de manera independent. Avui dia constitueix una branca plenament consolidada de la geografia, amb un interès singular pel tema locacional, pels tipus de connexions entre factors econòmics i per les repercussions, socials entre altres.

A final del segle XIX es començà a dubtar del determinisme geogràfic que havia caracteritzat la geografia del període anterior. El corrent historicista de Vidal de la Blache (1844-1919) definirà la nova geografia com a "*ciència dels llocs i no dels homes*". Neix així la geografia regional o corològica, esbiaixada cap a una preocupació creixent pels temes ambientals i per l'equilibri entre l'home i el medi, en definitiva. Aquesta perspectiva corològica va facilitar per primer cop l'acostament al fenomen industrial, al qual considerava com una part agregada de l'activitat econòmica de la regió. Aquest nou enfocament en geografia, dins una línia científicodescriptiva, va fer que es comencessin a assajar les primeres classificacions, segons els tipus, temps i llocs de la industrialització, amb el fi de descobrir les causes de la implantació i distribució de les empreses a l'espai.

Amb tot, el fenomen industrial s'esgota en unes escasses planes que hi dediquen les monografies regionals o de la Geografia Universal editades per Vidal de la Blache. A mitjan segle apareixen a França els primers estudis exclusius en geografia industrial. En particular, i com a exemple, els dos volums de la *Géographie Industrielle*, de Chardonet, sobre les fonts d'energia i la indústria².

Durant les dècades posteriors d'aquest segle, la geografia industrial va experimentar una evolució epistemològica important des de l'aparició de la

² CHARDONET, J. (1965): *Géographie Industrielle*. París: Masson.

teoria de localització d'A. Weber³. La disciplina, a més d'estudiar la influència dels factors naturals, tècnics i històrics, passà a analitzar empíricament els motius, efectes i canvis de la localització industrial. Als treballs inicials de Weber, des d'una perspectiva de la indústria manufacturera, segueixen altres reflexions sobre la localització al Regne Unit i Alemanya. Des de llavors, l'estudi dels canvis en la distribució espacial de l'activitat industrial manufacturera s'ha desenvolupat sobre dos punts de vista: empresa i territori. En el primer cas, l'atenció se centrava en els factors que determinaven l'elecció de localització d'una planta industrial. En el segon, l'atenció es traslladà cap a la naturalesa del desenvolupament de les indústries en àrees específiques. Les anàlisis han continuat tenint formes teòriques i els imperatius del desenvolupament econòmic, que es poden agrupar en: històrics, descriptius, predictius o normatius⁴.

A partir del 1950, els treballs de W. Isard, A. Lösch i D. Smith, entre altres⁵, van contribuir al trànsit d'una explicació de la localització industrial com a resposta al medi físic (mètode fisionòmic), o mitjançant la descripció de la seva evolució històrica (mètode historicodinàmic), cap a la preocupació per la recerca de lleis i regularitats en l'ordenació de l'espai industrial. El nord-americà W. Isard intentà resoldre aquest paradigma tot utilitzant el mètode de costos comparatius, és a dir, mitjançant la determinació d'aquelles localitzacions òptimes que fessin mínims els costos de producció; igualment, E.M. Hoover formulà els costos de transferència⁶. A partir de llavors, els factors físics passarien a tenir cada cop menys capacitat explicativa davant els canvis en la manufactura.

Actualment, assistim a una gran varietat de mètodes i teories explicatives de la localització industrial. La importància social i econòmica de la indústria va fer emergir nous problemes relacionats amb la major o menor concentració i dispersió d'unitats productives, per la qual cosa els iniciadors

³ WEBER, Alfred (1929 [1909]): "Ueber den Standort der Industrien", trad. de C.J. FRIEDRICH: *Alfred Weber's Theory of the Location of Industries*, Chicago: Chicago Univ. Press.

⁴ CHAPMAN, K. i WALKER, D.F. (1991): *Industrial Location* -2nd Edition-. Oxford: Blackwell.

⁵ ISARD, Walter (1956): *Location and Space-economy*. Cambridge: MIT Press.
 LÖSCH, August (1954 [1944]): "Die Raumliche Ordnung der Wissenschaft". Jena, trad. de STOLPER, W.F.: *The Economic of Location*. Yale.
 SMITH, David M. (1966): *Industrial Location*. Nova York: John Wiley & Sons.

⁶ HOOVER, E. M. (1948): *The Location of Economic Activity*. Mèxic: FCE.

d'aquest corrent d'estudi començaren a criticar les decisions econòmiques teòricament òptimes i lògiques.

Amb el behaviorisme o conductisme, les teories normatives i deterministes serien abandonades en pro d'una anàlisi en termes probabilístics fonamentalment, per estudiar un comportament subòptim de la localització. Un dels iniciadors d'aquest corrent, A. Pred⁷, demostrà, mitjançant la *behavioral matrix* o matriu comportamental, el limitat coneixement i poder humà de què es disposa en la presa de decisions econòmiques racionals. Des de llavors, la percepció de l'entorn pels industrials i fins i tot els seus propis estils de vida passarien a ser atributs mesurables per part de la geografia industrial en la ubicació de la firma, mitjançant tècniques quantitatives.

A diferència d'altres branques científiques com la història industrial i l'arqueologia industrial, la geografia industrial se centra més en els fenòmens territorials des d'un punt de vista dinàmic. En aquest sentit, la trajectòria temporal i la perspectiva cultural es converteixen així, a més a més, en importants elements explicatius de la morfologia territorial. Altres aspectes del seu interès especial són la preocupació pels canvis recents en els models de producció a escala regional i local, i també els paradigmes teòrics (estructuralisme i postfordisme, entre altres) que condicionen la dinàmica espacial de la manufactura dins un espai cada cop més global.

Tenint en compte les complexitats dels temes al voltant de la localització i la manufactura, sovint s'utilitzen metodologies facilitades per disciplines socials afins (mètodes quantitius en el cas de l'economia, l'estudi de *cross-sections* per part de la geografia històrica, la fenomenologia, en el cas dels paisatges industrials, entre altres). En aquest sentit, no es pot parlar d'una metodologia preponderant en geografia industrial, sinó d'enfocaments multidisciplinaris, tant des del punt de vista teòric com metodològic.

1.1. Línies actuals de recerca en Geografia Industrial

Les darreres tendències en geografia industrial s'adapten a una sèrie d'àrees d'investigació, que intenten respondre a enfocaments conceptuals i metodològics diferenciats. Dins el món dels geògrafs i geògrafes, és en l'àmbit anglosaxó i en la seva àrea d'influència on s'han desenvolupat més esforços d'investigació en geografia industrial

⁷ PRED, Allan (1967): *Behavior and Location. Foundations for a geographical and dynamic location theory*. Lund: The Royal University of Lund.

En primer lloc, els *corrents crítics* cristal·litzen en dues direccions: la radical i la humanística, interessades per l'autocreació de l'home i la societat. Amb la influència dels economistes i sociòlegs, a partir dels anys setanta els professionals de la geografia han elaborat un cos teòric de discerniment de l'espai i de les teories de localització industrials, amb enfocaments integradors (consolidant el paper de la localització com a resultat de l'estructura subjacent). Des d'aquesta òptica hi ha alguns estudis sobre localització com a resultat d'una sèrie de factors (distribució de mercats, treball, primeres matèries, etc. i formant part d'estructures d'àmbit superior (dinàmica d'acumulació capitalista, nova divisió internacional del treball i les relacions de classe).

Dins d'aquesta línia coincideixen geògrafs marxistes amb un cos teòric rígid que posa l'accent sobre els conflictes, lògiques i estratègies. Però també des del camp de la fenomenologia (sobretot de l'existencialisme i l'idealisme) es tendeix cap a línies d'investigació antropocèntriques, dins d'una perspectiva holística. Per exemple, els desitjos i aspiracions dels planificadors sobre el que haurien de ser els seus nous espais viscuts, el paisatge industrial, etc.

Una segona tendència és l'*anàlisi sistèmica*, que analitza en detall els mecanismes que articulen el model, sense qüestionar els objectes ni els mètodes. L'objecte és una captació global del seu camp d'intervenció. Alguns exemples són l'estudi de l'empresa industrial com a organització, el sistema agroindustrial, l'activitat industrial com a subsistema regional, les activitats econòmiques d'una població, la indústria i l'economia urbana, etc.

Un tercera línia de recerca continua aclaparant l'atenció dels geògrafs. Està constituïda per l'*enfocament descriptiu*, anomenada per A. Sayer *descriptive monitoring*, i centra les seves anàlisis dins un motlle positivista. Sovint se li atribueix una absència de conceptualització rigorosa i absent de teoria, sense prou estructura d'anàlisi. S'acosta a l'anàlisi sistèmica anterior.

La darrera línia d'investigació considera l'*empresa com a organització* i agent actiu dins l'engranatge macroeconòmic. Tenint en compte que les teories clàssiques no preveïen la possibilitat d'arribar a la complexitat organitzativa i jeràrquica actual (amb estructures multifuncionals, multiplantes i transnacionals), aquestes transformacions han reconduït la geografia industrial cap a un replantejament de les teories locacionals, i ha adoptat perspectives més realistes i sense rebutjar del tot les teories clàssiques. S'hi han inclòs, així, alguns conceptes de les teories de l'organització que posen en evidència la complexitat de les estructures, motivacions, objectius i conseqüències. En particular, la geografia de l'empresa ha estat definida com a l'estudi de la influència de polítiques i estructures de les firmes, de múltiples productes i plan-

tes, dels canvis d'implantació industrial, entre altres. Aquesta anàlisi, aplicable tant a economies capitalistes com a socialistes, es pot convertir en un estil positivista o estructuralista i és considerada com una de les més innovadores, i les seves interpretacions s'adapten tant a fenòmens de dominació com als espais industrials.

Malgrat l'abundància de treballs puntuals sobre la indústria, la simplicitat dels manuals de geografia industrial és simptomàtica d'aquesta absència de rigidesa i senyals d'identitat propis i del predomini del munt d'enfocaments que s'han assenyalat.

Des del 1985 apareixen algunes investigacions referides a localització industrial, en bona part fruit de la bonança econòmica i el dinamisme industrial occidental. Però el camp d'anàlisi s'ha fet més complex i variat, tenint en compte que, d'una banda, les empreses són cada cop més multisectorials i transnacionals –o globals– i que els sistemes de producció s'han readaptat extraordinàriament a l'espai, incorporant múltiples elements externs (sistemes flexibles, serveis a la producció, distribució, noves tecnologies, etc.); a més a més, el paper dels nous factors, com la informació, en l'estructura de l'espai és cada cop més important i més complex, i estructuren nous centres que connecten amb les xarxes globals i generen noves perifèries al seu voltant.

És en aquests enfocaments on cal aprofundir més, en la perspectiva analítica (intentant no desconnectar el fenomen de la localització industrial), integrant l'evolució de les indústries amb referència als canvis en altres indústries i al convenciment que, a llarg termini, qualsevol àrea pot arribar a tenir capacitat per crear empreses en nous sectors que reemplaçin les existents per diferents vies (mitjançant inversions exteriors o concentrant esforços en formació, desintegrant les existents prèviament, etc.) i que realment les antigues regions industrials arrosseguen una càrrega difícilment reconvertible.

1.2. Sobre les fonts documentals

Les fonts documentals que s'utilitzen en geografia industrial superen els límits d'aquest article, i en aquest sentit volem comentar, simplement, les estadístiques més usuals, com a referències regionals obligades per a la disciplina. En el cas de la geografia industrial hi ha tot un seguit de dificultats afegides a les de la mateixa disciplina, producte de la dispersió existent en les dades d'ús més comú.

El principal escull és la precarietat de les fonts i la seva fiabilitat. Una segona dificultat és merament geogràfica, per la novetat dels temes industrials i

la tradició occidental per la geografia rural (a causa de la importància dels aspectes agraris fins als anys seixanta i l'oblit involuntari de la perspectiva industrial). Això també ha motivat la dificultat de trobar bibliografia industrial en estat "pur". En aquest sentit, hi ha una necessitat de reestructurar la informació estadística primària, incorporant-hi més sovint altres enfocaments, com la teoria general de sistemes (quan les dades es troben agregades, com en el cas de l'agroindústria) i abandonant definitivament algunes classificacions desfades (com els sectors econòmics tradicionals, d'escassa utilitat avui dia).

Per als estudis d'escala regional i local, la dispersió documental és encara més gran. Tenint en compte que l'àmbit local és vist com una part de conjunts més amplis (bases estadístiques nacionals, etc.) o perquè les variables industrials s'inclouen dins l'economia global, cal recórrer a altres mètodes, com l'enquesta, que molt sovint són l'única font d'informació a l'abast per a la investigació industrial.

Aquestes mancances metodològiques sovint han pogut ser reemplaçades per altres eines de disciplines afins, com l'arqueologia industrial per la ràpida implantació d'una xarxa de museus comarcals a Catalunya, que han contribuït a crear un marc de referència i aprofundir en el coneixement territorial (el Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya n'és un bon exemple). Les col·leccions tècniques i documentals en molts casos constitueixen elements valuosos per a l'estudi de la història industrial. A més a més, al llarg de les darreres dècades, s'observa un interès creixent per la història oral i les monografies territorials, amb enfocaments de caràcter geogràfic i històric.

Quan es fa un repàs bibliomètric de les publicacions referides a la indústria gironina, ens adonem que aspectes com la localització productiva i la dinàmica industrial en general resten englobats dins l'àmbit català, que ha donat preferència als sectors motors de l'economia (a més a més, el pes desmesurat de l'àrea metropolitana de Barcelona dins el conjunt de Catalunya), informació difícil de desagregar i que, de fet, es perd dins la nebulosa del conjunt català.

Efectivament, hi ha alguns aspectes de la geografia industrial pròxims a l'antropologia i connectats amb una cultura productiva encara viva al territori. Ens referim a tot un seguit d'oficis, de caràcter més o menys rural, que s'han mantingut residualment i sobre els quals s'ha publicat ben poca cosa. En concret, tot un ampli sector artesanal que inicià amb el temps el sector alimentari carni, activitats forestals i de la fusta, antics paraires, impremtes, certes activitats extractives, imatgeria religiosa, etc.

Entre els museus, caldria destacar en particular els següents: Museu Comarcal de la Garrotxa, Museu dels Juguets, el Cau-Museu de la Pesca de la Costa Brava, Museu de Recursos Hidràulics, Museu de Ceràmica Terracotta, Museu del Suro, Museu Etnològic del Montseny i el Museu d'Història de Girona, Museu de Ripoll, etc., que no solament són importants per algunes de les exposicions itinerants, sinó també pels fons documentals, molt interessants per a l'estudi de determinades etapes en sectors industrials o empreses clau. Alguns d'ells s'han especialitzat en sectors específics com el suro, la fusta, el tèxtil o la ceràmica, i han adquirit un caràcter cada cop més monogràfic i sectorial.

Pel que fa als arxius, als de Girona ciutat (per esmentar simplement alguns dels existents), hi ha prou documentació industrial a l'abast perquè es poguessin dinamitzar algunes línies d'estudi: Arxiu Central de l'Administració de la Generalitat (documentació general), Arxiu de la Diputació (documentació administrativa), Arxiu Històric, Arxiu Històric de la Ciutat de Girona, Arxiu d'Imatges de l'Ajuntament de Girona, Arxiu Històric-Centre de Documentació del Col·legi d'Arquitectes (sobre indústria, urbanisme i planejament en general).

El seguiment d'algunes revistes comarcals i locals de determinats períodes pot resultar també d'interès. A més de les del Baix Empordà, més connectades amb el passat industrial del món del suro, caldria esmentar-ne d'altres on hi ha múltiples referències d'esdeveniments socials lligats amb la indústria comarcal i sobre el passat viscut a la indústria: *Baix Empordà*, *El Ampurdanès*, *El Distrito*, *El Nuevo Distrito*, *El Positivo*, *El Programa*, *El Sis d'Octubre*, *L'Avenç de l'Empordà*, *L'Espurna*, *La Crònica*, *La Granja*, *La Lucha*, *La Revista de Girona*, *Revista Industrial*, *La Verdad*, *Llibertat*. Quant als diaris, *El Autonomista*, *Los Sitios*, el *Diari de Girona* i el *Punt Diari* tenen cada cop més interès per als investigadors en temes d'una certa actualitat. A tall d'exemple, l'arxiu documental del *Punt Diari* fa un seguiment dels principals esdeveniments municipals i constitueix un bon ajut com a inici en la recerca dels temes productius locals.

Una branca important dins la geografia industrial és la geografia de l'empresa, i per això els arxius particulars d'algunes famílies d'industrials del Principat, tenen una utilitat especial per a les anàlisis puntuals d'empreses (memòries socials, estatuts socials, acords de juntes, etc.), coneixement de fets puntuals i canvis territorials resultants de decisions corporatives, etc.⁸

⁸ Seguint en part aquesta metodologia, ens trobem amb l'excel·lent treball de TERRADES (TERRADES, Ignasi (1979): *Les colònies industrials*. Barcelona: Laia.)

Tenint en compte la dispersió de dades esmentada, altres centres d'interès en anàlisis puntuals poden ser les associacions d'industrials, sindicats de branca corresponents i el Centre d'Informació i Documentació de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Girona. D'altra banda, el legislador ha obligat les empreses a dipositar els seus comptes anuals al Registre Mercantil. Coma tots els registres, té un caràcter obligatori i constitueix una font important d'informació quan es treballa a gran escala —o escala d'empresa o sector. Malauradament, és una font amb un cost elevat (se subministren documents fotocopiats) i no sempre està coberta (la tercera part de les empreses encara no envien els seus balanços). Lligat amb això, també ens trobaríem amb els informes confidencials d'empreses, que fan servir tant les oficines financeres i d'assegurances com clients particulars, en la concessió d'operacions de crèdit i altres formes de finançament industrial (per part dels proveïdors, creditors, etc.).

El predomini de la visió de la indústria de manera agregada i sectorial dificulta seriosament l'anàlisi territorial del fenomen. Concretament, si ens referim a les bases estadístiques disponibles com l'Anuari Industrial, les dades de l'INE i de la Generalitat de Catalunya, la Renta Nacional d'Espanya, del BBV, entre altres, s'arriba al nivell provincial i comarcal. Només l'Anuari del Mercat Espanyol, de Banesto i algunes fonts addicionals com el Registre Industrial, els CNAE, etc. possibiliten l'ús del municipi com a unitat bàsica, cosa que permet acostar-nos millor a la visió local de la indústria, mitjançant variables puntuals, però. L'Anuari de Banesto, malauradament, facilita únicament el nombre de llicències per branques en aquells municipis amb més de 1.000 habitants, i les dades a l'abast dels CNAE ens permeten trobar el conjunt d'empreses donades d'alta cada any, per les llicències fiscals, una per a cada epígraf.

Els canvis accelerats en el sector ens obligarien a realitzar un control continu, amb renovació de les dades per poder treballar, sobretot d'aquelles variables amb més poder explicatiu. En el cas de Catalunya, a partir de dades de la Conselleria d'Indústria, de la Seguretat Social, etc. En el cas de les indústries alimentàries, a aquests problemes s'afegeix la dispersió d'estadístiques per branques, entre la Conselleria d'Indústria i la d'Agricultura, Ramaderia i Pesca. El Registre Mercantil constitueix una altra font documental fonamental per al seguiment econòmic de detall de les empreses, mitjançant les memòries, estatuts i altres documents interessants, sobretot en les empreses més significatives. Com sempre, ens trobem amb les dificultats inherents a la confidencialitat de la informació, que obliga a l'anà-

lisi per mètodes indirectes, dades mostrals, entre d'altres, i al treball de camp.

Quan es fa el seguiment dels estudis industrials, la indústria gironina s'acostuma a contextualitzar dins espais més amplis (a nivell provincial, comarcal o regional), per la qual cosa resulta molt difícil desagregar la informació per utilitzar-la a escales més grans. Altres vegades l'enfocament es fa per branques, la qual cosa dificulta força la investigació, mentre que del que es tracta realment és de localitzar i analitzar l'impacte industrial sobre un territori predeterminat. També és freqüent trobar-nos amb estudis del sector industrial segons determinades variables o atributs: facturació, exportacions, costos, productivitat i amb situacions concretes (Acta Única, infraestructures, etc.). Molts d'aquests estudis han estat elaborats en col·laboració amb les cambres de comerç, patronats i altres institucions, associacions d'empresaris, sindicats, etc., però que serveixen perquè es tracta de diferents visions econòmiques de la conjuntura industrial gironina.

Pel que fa a les referències sobre geografia industrial històrica, no hem volgut remuntar-nos gaire al segle passat, a causa del caràcter més històric que no pas geogràfic dels treballs existents. Tot i això, alguns dels estudis que se citen resulten d'una gran utilitat (per a estudis d'empreses industrials, per exemple).

1.3. Història i empresa

Una dita popular assenyala que la societat que no coneix la seva pròpia història està condemnada a repetir els seus propis errors anteriors. Efectivament, la història de les empreses locals contribueix molt a la comprensió de moltes de les implicacions territorials, i per això cal analitzar-ne les característiques geogràfiques. Fins i tot és probable que en un futur més o menys proper sigui convenient analitzar els conflictes entre empreses en el marc de la història econòmica per entendre alguns processos territorials desenvolupats per la via de les inversions de les grans corporacions, com també les seves relacions amb les diverses esferes de l'administració.

També convé contrastar la història de les empreses amb la història econòmica. Si el pes de les empreses en la societat actual és cada cop més important, l'interès per la comprensió i el seguiment de les seves polítiques anirà també en augment. La cultura de l'empresa industrial contribuirà així a aportar una nova visió de la història local, a vegades mitjançant la mateixa tradició oral i el costum que impera als negocis per sobre de la norma escrita

pròpiament. La història i l'estructura analitzen totes dues els sectors econòmics però no entren en detalls individualitzats sobre el comportament dels agents que intervenen en el sector.

No solament cal estudiar les implicacions de les decisions dels responsables de les grans empreses sobre el territori, sinó que, tanmateix, sembla lògic analitzar els petits negocis i la indústria endògena, per les seves implicacions regionals. En aquest sentit caldria que la història de les empreses fos una matèria per ella mateixa, tenint en compte que les decisions estratègiques que adopta l'empresa industrial sol tenir importants repercussions territorials. En el cas de les empreses transnacionals és evident, però també pel que fa a sectors i grups industrials molt concentrats a l'espai (el sector del suro, per exemple).

2. LES COMARQUES GIRONINES COM A ESPAI INDUSTRIAL

2.1. Protoindústria i història industrial

Analitzar la geografia industrial a escala comarcal presenta esculls importants a causa de l'escassetat bibliogràfica i perquè les referències disponibles acostumen a ser massa recents. En el cas de Girona, les seves arrels industrials són força evidents perquè es trobi un munt de documentació històrica. Les referències a la manufactura, però, les trobem repartides en diferents capítols d'estudis monogràfics, de geografia regional i d'història econòmica en general. En aquest sentit, es troba a faltar un cos específic industrial i s'observa una certa indolència per investigar la cultura industrial pròpia.

Algunes d'aquestes referències es relacionen amb les etapes protoindustrials, és a dir, descripcions dels models fabrils que es van desenvolupar en àrees rurals, i que assagen determinats processos articuladors de la població en el marc de produccions industrials en massa, destinades a mercats regionals o internacionals. Aquests estudis tenen un interès particular per a la geografia industrial, entre altres coses, per la identificació que fan de la regió com a unitat de referència bàsica (connectada amb el mercat i articuladora de sistemes de producció com el *putting-out*). La presència de mercats exteriors a la regió (de caràcter nacional o internacional) distingeix aquesta demanda i la diferencia clarament de la tipologia pròpia de l'artesanat local. A vegades, a partir d'aquí s'han desencadenat processos d'industrialització local endògens, connectats amb l'activitat agroindustrial o l'explotació dels recursos locals.

Dins aquest enfocament, les activitats protoindustrials estarien més connectades amb l'agricultura comercial (com la fabricació de vins i licors per exportar-los als mercats americans), cosa que dóna lloc a una pagesia immersa en la manufactura rural, d'altra banda, i als propietaris agrícoles, generadors d'excedents, de l'altra. Aquesta part d'ingressos derivats d'activitats temporeres o cícliques de la unitat familiar complementarien, així, els de la mateixa activitat agrària.

L'anàlisi d'aquesta etapa s'escapa de la nostra anàlisi i no constitueix, però, l'objecte d'aquest treball, tot i que cal insistir una vegada més en la necessitat d'estudiar més a fons l'activitat protoindustrial a les comarques gironines: el suro, els paraires, la producció vinícola i les fargues, entre altres sectors, en molts casos han estat un pas previ a manufactures de caràcter rural i dispers, o bé han estat l'espurna d'industrialitzacions perifèriques primerenques, seguint processos evolutius lògics, sense fractura en el temps.

Les transformacions agràries realitzades a Catalunya al segle XVIII van estar acompanyades d'un fort increment demogràfic. Per alta banda, la comercialització i exportació de productes agraris (vins i aiguardents) va possibilitar una acumulació de capital comercial que es va invertir per mecanitzar la indústria. Aquests dos fets, van fer possible l'aventura industrial de la burgesia catalana, incorporant noves tècniques de producció (filadores "hergrave", la "bergadana", etc.). La inversió de capitals exteriors en l'electrificació va representar una tercera etapa en el desenvolupament industrial català, a mesura que s'alliberava de l'esclavitud de l'aigua.

Però, en canvi, l'electrificació dels ferrocarrils, que podia haver estat una oportunitat per consolidar la indústria metal·lúrgica, es va deixar de banda, donant prioritat al sector tèxtil. La Primera Guerra Mundial reactivaria la indústria catalana, ja que les exportacions tèxtils provocarien un afluentia important de capitals i la prohibició d'importar maquinària, la qual cosa contribuï a dinamitzar la indústria autòctona.

Tant a Girona com a Catalunya en general, la industrialització va ser un procés lent que durà bona part del segle XIX i que durà fins a la segona meitat del segle XX, seguint dos models industrials, el primer basat en els teixits de cotó i l'altre en la fabricació tapera. Des del punt de vista territorial, en ambdós casos eren indústries en expansió, extravertides i connectades amb l'exportació i els mercats exteriors. Així, el cotó que arribava pel port de Barcelona retornava amb un valor afegit incorporat, era venut en forma de filats per a la seva transformació posterior o bé s'incorporava directament a la distribució en forma de béns de consum.

Si, als seus orígens, la indústria tèxtil gironina es basà en la llana (mitjançant l'activitat dels paraires a les comarques de muntanya), el cotó i la màquina de vapor, la necessitat d'importar carbó dificultà de bon començament aquest procés industrial (a Catalunya en general). Els costos energètics resultaven, lògicament, molt més superiors que els dels productes similars anglesos, per exemple. Per això els esforços en l'explotació de recursos energètics i minerals arreu (cas de Sant Joan de les Abadesses) i en la recerca d'una competitivitat mitjançant una utilització òptima de la resta de factors productius.

Si el "vapor" comportà una concentració d'instal·lacions industrials complexes (a les principals ciutats industrials com Barcelona, Sabadell i Terrassa sobretot) des d'on l'energia era distribuïda a les diferents fàbriques, a les comarques de Girona, com que no es van donar aquestes economies d'aglomeració urbanes, els esforços es van dirigir cap a l'ús de l'energia hidràulica, aprofitant les conques fluvials i seguint un model industrial basat en el canal, el salt d'aigua, la roda o turbina, que va durar fins a l'arribada de l'energia elèctrica. Va aparèixer així la tipologia industrial basada en la colònia tèxtil a les conques dels rius Ter, Freser i Fluvià i les comarques interiors. Malgrat tot, el model de colònia industrial ha estat més estudiat al voltant de les conques del Llobregat i el Cardener i les comarques d'aquestes conques. Cal destacar en particular l'obra d'Ignasi Terrades esmentada⁹, que serveix com a model explicatiu d'aquesta modalitat de "fàbrica de riu".

De manera més o menys sincrònica, es desenvolupà la indústria tapera a la "comarca del suro", al voltant de la serra de les Gavarres. La metal·lúrgia al Ripollès, derivada del model de farga catalana, és un altre àmbit territorial al voltant del qual s'estructuraria la indústria a les comarques gironines de l'interior. Altres sectors de tradició industrial a les comarques gironines han estat la indústria del paper i la impremta i el sector metall-mecànic. En canvi, s'observa una absència d'estudis monogràfics sobre obres d'infraestructures, indústries extractives i mineres, tret d'alguns casos puntuals.

Arribats a aquest punt, cal preguntar-se quins eren els avantatges territorials de la indústria gironina. És evident que no solament els recursos hidràulics i les matèries primeres, recursos que la indústria necessitava, eren els factors desencadenants del procés, sinó que també l'expertesa en el treball del factor humà va ser desencadenant (una part de la mà d'obra polivalent i que s'adaptava a les situacions canviants que imposava la revolució indus-

⁹ TERRADES, Ignasi (1979). *Op. cit.*

trial), i també les característiques inherents a l'estructura familiar del moment.

A Girona, com a altres indrets d'arrels industrials, es manifestaren diferents formes de concentració industrial d'estructura simple i espontània, com alguns focus industrials a Ripoll, Olot, Girona, Sant Feliu de Guíxols, Palamós, etc., connectats amb ports, nodes ferroviaris, àrees de recursos energètics, etc. En altres casos, han estat producte d'algunes formes de planejament de l'espai, com els polígons industrials. En canvi, tenint en compte l'escala regional i el poc pes global de les comarques gironines, no van sorgir concentracions compostes, com en altres indrets: conurbacions, eixos industrials o complexos industrials.

La bibliografia que es detalla a continuació no intenta ser exhaustiva, tenint en compte el caràcter merament geogràfic (i no històric) d'aquest article, però, sota el meu punt de vista, constitueix una bona base de partida per entendre els processos de localització industrial a les comarques al llarg d'aquest segle i una part del passat.

BIBLIOGRAFIA D'HISTÒRIA INDUSTRIAL

- DIVERSOS (1976). "L'activitat econòmica". *Revista de Girona*, 75-76-77:39-65.
- AJUNTAMENT DE GIRONA (1994): *Guia d'arxius, biblioteques i centres de documentació de Girona*. Girona: Ajuntament de Girona.
- ALBERCH i FUGUERAS, Ramon; FREIXES, Pere; MASSANAS, Emili; MIRÓ, Joan, i XIFRA, Lluís. (1981): *L'enllumenat elèctric a Girona, 1883-1930*. Girona: Ajuntament de Girona, Servei Municipal de Publicacions.
- ALBERCH i FUGUERAS, Ramon; BUSQUETS, Joan, CASTELLS, Narcís; CLARA, Josep, i SIMON, Antoni (1982): *Girona a l'època moderna. Estudis de demografia i economia*. Girona: Col·legi Universitari de Girona.
- ALBERCH i FUGUERAS, Ramon et al. (1984): *Gremis i oficis a Girona (treball i societat a l'època pre-industrial)*. Girona: Ajuntament de Girona, Educació i Cultura.
- ALBERCH i FUGUERAS, Ramon, i NADAL i FARRERAS, Joaquim (1982): *Bibliografia històrica de les comarques gironines*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

- AMETLLER i VIÑAS, J. (1980): "El agua minero-medicinal de Pedret". COL·LEGI DE METGES: *El Dr. Josep Ametller i Viñas. Esbós biogràfic i petita antologia*. Girona: Col·legi de Metges, 43-8.
- ANÒNIM (sense data): *Dynamit, fàbrica de Bagur*. Girona: Impremta P. Puig i Blanquer y Foment.
- ARAGÓ, Narcís-Jordi (1980): *Protagonistes de la Història Econòmica gironina. Establiments comercials, industrials i de serveis presentats a la convocatòria feta a l'any 1980 per a distingir els més antics*. Girona: COCIN.
- ARMENGOL, Dolors (1975): *La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX*. Universitat Autònoma de Barcelona, Tesi Doctoral.
- ARXIU INDUSTRIAS BENET, SA DE BARCELONA (1891): *Memoria relativa a la instalación de una fábrica de cemento en San Juan de las Abadesas*. Barcelona.
- BOSCH i GRAU, Josep (1976). "El desenvolupament de transport ferroviari a les comarques gironines". *Revista de Girona*, 75-76-77:67-74.
- CÁMARA OFICIAL DE COMERCIO E INDUSTRIA DE GERONA (1922): *El comercio, la industria y la agricultura en la provincia de Gerona en el año 1921*. Girona: Tip. Masó.
- CAMBRA OFICIAL DE COMERÇ, INDÚSTRIA I NAVEGACIÓ (1989): *Empreses antigues i empreses noves*. Girona: Cambra de Comerç.
- CARRERA i PUJAL, F. (1961): *La economía de Catalunya en el siglo XIX*. Barcelona.
- CLARA i RESPLANDÍS, Josep (1976): "Notes sobre la branca de la restauració: 'Crédito Gerundense'". *Revista de Girona*, 75-76-77:59-65.
- CLARA i RESPLANDÍS, Josep (1977): "La indústria moderna a la Girona del segle XIX: la foneria Planas". *Revista de Girona*, 80:215-22.
- CLARA i RESPLANDÍS, Josep (1978): "L'estalvi popular (1864-1869)". DIVERSOS: *Girona al segle XIX*. Girona: Gòthia, 221-35.
- CLARA i RESPLANDÍS, Josep (1978): "La Aurora, fàbrica de paper continu (1845-1932)". DIVERSOS: *Girona al segle XIX*. Girona: Gòthia, 145-61.
- CLARA i RESPLANDÍS, Josep (1978): "Els inicis de la industrialització a Salt: origen geogràfic del proletariat". DIVERSOS: *Girona al segle XIX*. Girona: Gòthia, 199-218.
- CLARA i RESPLANDÍS, Josep (1978): "Notes sobre la banca de la fi de segle". DIVERSOS: *Girona al segle XIX*. Girona: Gòthia, 237-59.

- CUÉLLAR i BASSOLS, Alexandre (1989): *Els "Sants" d'Olot. Història de la imatgeria religiosa d'Olot*. Olot: Ajuntament d'Olot.
- CUTRINA i SORINAS, Gonçal (1986): *Les arts tèxtils a Ripoll i a la comarca. Assaig d'història*. Ripoll: Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès.
- CUTRINA i SORINAS, Gonçal (1993): *El Ripollès. Molins fariners*. Ripoll: Diputació de Girona/Consell Comarcal del Ripollès.
- ECHEVARRÍA CAMPS, M. Teresa (1976): *Evolución industrial de las comarcas gerundenses en los últimos cien años (1874-1974)*. Barcelona.
- GALLARDO i GARRIGA, Antoni, i RUBIO i TUDURI, Santiago (1930): *La Farga Catalana. Descripció i funcionament. Història. Distribució geogràfica*. Barcelona: R. Damau Editor.
- GIL BONANCIA, Miguel (1976): "La llegada del ferrocarril a Girona bajo el signo del progreso". *Revista de Girona*, 75-76-77:75-82.
- GIL i ROMO D. (1888): *Reseña histórica de las minas de la comarca ampurdanesa. Su estado actual y medios de fomentar su explotación en grande escala*. Marià Vilallonga i Gipuló, en el certamen literari científic de Figueres, celebrat el dia 4 de maig de 1888.
- GRAELLS i PUIG, Eudald (1972): *La indústria dels claus a Ripoll. Contribució a l'estudi de la farga catalana*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.
- GRAELLS i PUIG, Eudald (1983): *Les armes de foc de Ripoll*. Ripoll: E. Graells i D. Maiden.
- GRAELLS i PUIG, Eudald (1990): *Els orígens industrials de Catalunya. Ripoll, bressol de la industrialització*. Ripoll: Edicions Maida.
- GRAU PUJOL, Josep M.T., i PUIG TÀRRECH, Roser (1992): "Vidriers a la comarca de la Selva (ss. XVI-XIX)". *Quaderns de la Selva*, 5:55-69.
- GUDIOL CUNILL, Josep (1918): "Ferrers catalans anteriors al segle XVI". *La Veu Comarcal de Ripoll*.
- JUTGLAR, Antoni (1966). "Biografía industrial del Ter". *Boletín del CEAM*, 74:57-61.
- LLUCH, Ernest (1991): "La revolució industrial a la Garrotxa (1777-1822)". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 25:193-230.
- LONGARRIU i MONTSALVATGE, Ramon (1986-87): "Joan Coromina i Cufí, el sord de l'Arquet, pioner de la indústria del ciment". *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 201-57.

- MADURELL i MARIMON, Josep M. (1972-73): "Fargues, martinets i clavaó (contribució a la seva història)". *Annales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 21: 171-275.
- MARQUÈS i CARBÓ, Lluís (1935): *La Taula de Canvi i Comuns. Dipòsits de la ciutat de Girona*. Barcelona: Impremta S. Rosàs.
- MARTÍNEZ QUINTANILLA P. (1865): *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*. Girona: Impremta de F. Dorca.
- MIRAMBELL i BELLOC, Enric (1957): La población y el núcleo urbano de Gerona a través de los tiempos. *Revista de Gerona*, 56-58.
- MIRAMBELL i BELLOC, Enric (1967): *Bibliografía gerundense desde la introducción de la imprenta hasta el siglo XIX*. Barcelona.
- MIRAMBELL i BELLOC, Enric (1987): "Incidència ultrapiirinca en la producció del llibre gironí". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 29:307-21.
- MIRAMBELL i BELLOC, Enric (1988): *Història de la impremta a la ciutat de Girona*. Girona: IEG.
- MOLÍ FRIGOLA, Montserrat (1974): *La desamortización en la provincia de Gerona, 1835-1854*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- MOLÍ FRIGOLA, Montserrat (1992): "Història dels ponts de la ciutat de Girona. La reconstrucció del Pont Major (1731-1763) i l'inici de la urbanització de la ciutat". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 32:31-59.
- MUXACH i VIÑAS, E. (1883): *Las vías de comunicación de la provincia de Gerona y medios con que acudir al necesario fomento de los caminos provinciales y vecinales*. Girona.
- NADAL i FARRERAS, Joaquim (1976): "La contribució gironina al desenvolupament de la indústria elèctrica catalana". *Revista de Girona*, 75-76-77:51-8.
- NADAL i FARRERAS, Joaquim (1976): "Una contribució important al desenvolupament de la indústria elèctrica catalana". *Revista de Girona*, 75:51-8.
- NADAL i FARRERAS, Joaquim (1978): "L'estalvi gironí abans d'ara". *Presència*, 519.
- NADAL i FARRERAS, Joaquim (1978): "La Gerundense (1842-1973): una fàbrica de paper". DIVERSOS: *Girona al segle XIX*. Girona: Gòthia, 113-44.
- NADAL i FARRERAS, Joaquim (1978): "La industrialització al Gironès:

- l'exemple de Salt". DIVERSOS: *Girona al segle XIX*. Girona: Gòthia, 175-98.
- NADAL i FARRERAS, Joaquim (1978): "La situació de la manufactura del 1790 al 1840". DIVERSOS: *Girona al segle XIX*. Girona: Gòthia, 97-112.
- NADAL i FARRERAS, Joaquim (1978): "Una contribució important al desenvolupament de la indústria elèctrica catalana". DIVERSOS: *Girona al segle XIX*. Girona: Gòthia, 167-74.
- NADAL, Jordi (1992): "Los Planas, constructores de turbinas y material eléctrico (1859-1949)". *Revista de Historia Industrial*, 1:63-93.
- OBRAS PÚBLICAS DE ESPAÑA (1895): *Provincias de Barcelona y Gerona*. Madrid.
- PADRÓS i ESTIVIL, Joan Antoni (1987): "L'àrea d'influència econòmica d'Olot a mitjan segle XVI: una aproximació al creixement olotí del cinc-cents". *Pedralbes, Revista d'Història Moderna*, 7:229-32.
- PALOMER i PONS, Jordi (1983): *El desenvolupament de la indústria del punt a Olot*. Olot: Ajuntament d'Olot.
- PARÉS RIGAU, Josefa (1973): *Análisis urbanístico y arquitectónico. Gerona de 1830 a 1900*. Tesi de llicenciatura inèdita. Universitat de Barcelona.
- PASCUAL, P. (1890): *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX*. Barcelona: Crítica.
- PELLA i FORGAS, Josep (1883): *Historia del Ampurdán*. Barcelona.
- PLA CARGOLL, Joaquín (1947) "Proceso de desarrollo urbano de Gerona a través de los tiempos". *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 2:208-28.
- SAGUER, Enric (1989): "La fil·loxera i la crisi vitícola a les comarques gironines (1879-1900)". *Revista de Girona*, 136:60-5.
- SAURÍ i MASÓ, J. (1882): "Actual estado de la urbanización en Gerona y medios para mejorarla acomodándola a las necesidades y adelantos modernos". *Boletín de la Sociedad de Amigos del País de Gerona*, 8:137-44; 9-10-11:171-92; 12:197-201.
- SIMÓN TARRÉS, Antoni (1992-93): "Desindustrialización y movimientos migratorios en la Catalunya del ochocientos. El caso de la ciudad de Olot". *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 199-215.
- SOLÀ-MORALES, Josep M. (1988): "La fabricació de naips a Olot". *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comarca*, 107-39.
- TERRADAS, D. (1985): "Aproximació a un exemple d'industrialització no

- reeixit: Banyoles: 1700-1900". *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1980-1984*. Banyoles.
- TOMÁS ROSÉS, C. (1787): *Noticia individual de las aguas minerales de Pedret (...). Análisis de sus elementos y constitutivos*. Girona.
- TORRENT i ORRI, Rafael (1978): "Dades històriques de la indústria tèxtil a Olot i comarca, i d'Esteve Paluzie". *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 295-389.
- VALLADARES, G. (1792): *Edicto sobre la prohibición de construir retablos de madera a causa del peligro de incendio*, s.l. s.i.
- VERT i PLANAS, Josep (1987): *La indústria de la cera, els ex-vots i les devocions populars*. Torroella de Montgrí: Museu del Montgrí i del Baix Ter.
- VILA i CARBONELL, Miquel (1983): *La fabricació de teules àrabs a Girona*. Girona.

2.2. El suro, una manufactura gironina rellevant

A causa de la importància de la implantació manufacturera tapera, al llarg de més d'un segle a la "comarca del suro" (un àmbit territorial compost per un seguit de municipis del Baix Empordà al voltant de la serra de les Gavarres i d'altres de les comarques de l'Alt Empordà, la Selva i el Maresme) va resultar convenient segregar aquest sector de la resta d'activitats industrials, per les seves característiques.

L'obra de Ramir Medir constitueix sens dubte un punt de partida imprescindible per analitzar l'estat de la qüestió a mitjan segle XX, però hi ha referències anteriors sobre aquest món industrial viscut del Baix Empordà (PELEGRÍ, 1910; ROGER, 1911) o en el marc d'estudis més amplis i amb altres pretensions i enfocaments, com la geografia dels inicis del turisme a la Costa Brava (BARBAZA, 1986), l'arqueologia industrial (ESPADALÉ i ROCAS, 1987, 1990), les històries d'empreses (MEHLER, 1987) o sobre els districtes industrials (PAUNERO, 1993).

Més recentment, s'han publicat algunes obres retrospectives i integradores sobre el sector (HERNÁNDEZ, 1987), com també un bon nombre d'estudis de caràcter sectorial (GDS, 1985) i tècnic. La ubicació a Palafrugell de dues institucions com Aecork i el Museu del Suro (que editen sengles revistes), l'ampliació de la xarxa d'arxius a la comarca (Begur, la Bisbal, Palamós, Sant Feliu, Torroella, etc.) i la sensibilitat d'historiadors i investigadors locals pel tema, simbolitzen un avenç significatiu en pocs anys. Per això,

la investigació (d'història local, d'Arqueologia Industrial, etc.) disposa a partir d'ara d'una infraestructura mínima de treball i d'un bon estoc documental (a hemeroteques, arxius fotogràfics, arxius d'empreses, sobre cartografia històrica, etc.) amb bones perspectives de futur.

Hi ha fons documentals importants als arxius particulars d'algunes famílies (antigues navilieres establertes als ports de Sant Feliu de Guíxols i Palamós, com a principals centres d'exportació de taps) que necessiten ser classificats i estudiats. A més a més, convé consultar amb més cura les revistes locals al llarg d'alguns períodes, entre altres les següents: *El Semanario de Palamós*, *Baix Empordà*, *Marinada*, *Costa Brava*, *El Drac*, *El Palafrugellense*, *Acción Social Obrera*, *El Ideal*, *El Nuevo Distrito*, *El Programa*, *Germanor* i *La Campana*.

BIBLIOGRAFIA SOBRE LA INDÚSTRIA SURERA

- DIVERSOS (1993): *Análisis estratégico del sector del corcho: especial referencia sobre la industria del corcho en España*.
- AECORK NEWS (trimestral): *Butlletí d'empreses sureres de l'Associació d'Empresaris Surers de Catalunya –AECORK–*. Palafrugell: AECORK.
- ALDRICH, A.; BARCELÓ, LL; CARBÓ, X. ; MARILL, S. ; TURON, E. ; VERRIÉ, F. i VIDAL, A. (1983). *Vocabulari del suro*. Sant Cugat del Vallès: ER Edicions Catalanes.
- ARMSTRONG (diversos números): *La Torre. Publicació d'Armstrong World Industries*. Palafrugell, Armstrong, Departament de Recursos Humans.
- BARBAZA, Yvette (1966): *Le paysage humain de la Costa Brava*. París Armand Colin. Traducció 1988, Edicions 62, *El paisatge humà de la Costa Brava*.
- CAMPISTOL, Pere (1973): "La indústria surera a Catalunya". *Revista Econòmica de Banca Catalana*, 28:18-29.
- ESPADALÉ, Josep i ROCAS, Xavier (1987): "Manufacturas del Corcho (1900-1930). El espacio del trabajo: el caso de Manufacturas del Corcho, SA". *Narria*, 47-48:12-18.
- ESPADALÉ, Josep, i ROCAS, Xavier (1990): "Arqueologia d'una producció industrial: la llana de suro". *L'Estoig*, 61-83.
- GDS-TECNOGESTIÓN (1985): *Pla d'estructuració del sector català del suro*. Barcelona: Tecnogestión.

- GENERALITAT DE CATALUNYA (1986): *La indústria surera de principis de segle vista des del 1986*. Calendari editat pel Dep. de Cultura de la Generalitat de Catalunya i els ajuntaments de Cassà de la Selva i Palafrugell. Cassà de la Selva: Impremta Matas.
- HERNÁNDEZ I BAGUÉ, Santiago (1987): *El món del suro*. Girona: Diputació de Girona/Caixa d'Estalvis Provincial, Quaderns de la Revista de Girona.
- JULIÀ i FIGUERAS, Benet (1983): "La comarca de la Selva i els primers tapers catalans". *Quaderns de la Selva*, 1:179-82.
- L'ESTOIG (diversos números): publicació de l'Arxiu i del Museu de Palafrugell.
- MEDIR i JOFRE, Ramir (1953): *Historia del gremio corchero*. Madrid.
- MEHLER, William A., Jr. (1987): *Let the buyer have faith. The Story of Armstrong*. Lancaster, Pennsilvània: Armstrong World Industries.
- MOLERO i BIARNES, Josep i MOLERO i PARALS, Josep (1993): *L'ensenyament a Palafrugell*. Palafrugell: Ajuntament.
- PAUNERO i AMIGÓ, Xavier (1993): "Comarca del suro o districte industrial. Geografia històrica d'un model urbà de base productiva". NOGUÉ i FONT, Joan, i PUIGVERT, Joaquim M. (coord.): *Geografia Històrica i Història del paisatge. Estudi General*, 13:153-71.
- PELEGRÍ i NICOLÁS (1910): *La comarca del Baix Empordà. Estudi econòmic-social i de la repercussió de la gran guerra en les indústries que hi predominen*. Palafrugell.
- PLA, Josep (1970): "El senyor Joan Miquel i la industrialització del suro (1875-1934)". *Homenots*, 2a. sèrie. Barcelona: Destino, 329-63.
- PONSA i MESTRE, Joan (1982): "La indústria surera gironina". *Revista Econòmica de Banca Catalana*, 64:33-45.
- ROGER i CROSA, Martí (1911): *Els tipus socials de la producció suro-tapera*. Palafrugell. Lectura popular.
- SURÓS I PERACAULA, Joan (1991): "La llarga crisi de la indústria suro-tapera en el primer terç de segle XX". *Estudis del Baix Empordà*, 10:217-30.
- VILA SAGLIETTI, Hermenegildo (1892): *O Sobreiro (el alcornoque) y su explotación comercial*. Girona: Paciano Torres.

2.3. El sector agroindustrial a Girona

El caràcter perifèric de la indústria gironina respecte a altres sectors, com el turisme, i dins el context global de Catalunya, fa que aquest sector

s'hagi constituït durant dècades en l'autèntic vertebrador del món rural, tenint en compte que integra tots els sectors econòmics dins el sistema agroalimentari (SAA). Efectivament, l'SAA és un sistema de producció, transformació i distribució de productes alimentaris d'una societat inserida dins un procés creixent d'industrialització. Es caracteritza per un creixement de les grans firmes agroalimentàries (IAA) i per la quasi-integració de l'agricultura camperola dins aquest sistema.

Alguns estudis (PAUNERO, 1990) revelen la presència d'un dens teixit d'indústries tradicionals connectades amb l'activitat agrària, tant dins el sector com en determinats espais perifèrics, sobretot en àrees rurals i de muntanya.

L'SAA ha estat molt poc estudiat per diverses causes. La primera dificultat és la integració horitzontal i vertical de les firmes, des del sector primari fins a la distribució, en sentit *avall*, o des del consum fins a la producció primària, sentit *amunt*. El fet que aquest sector inclogui tant l'activitat agrària com la transformació, fa que la bibliografia s'hagi de complementar amb la d'altres sectors, especialment des de la geografia agrària i la geografia rural (per tal de conèixer la integració entre agricultura, ramaderia i pesca amb el sector secundari), la geografia comercial i la geografia dels transports.

Actualment, aquest sector està experimentant una transformació radical, derivada de la integració a la UE –que imposa un nou marc de relacions territorials– i que fa trontollar una branca amb problemes estructurals greus. En aquest àmbit, la geografia industrial intervé en l'anàlisi dels processos de canvi del sector, en l'optimització dels recursos locals, i intentant explicar les causes de la introducció d'activitats complexes en la indústria alimentària en espais rurals i la difusió de noves tècniques productives i organitzatives. L'articulació de l'agroindústria supleix en determinats espais rurals l'absència d'una acció planificadora per part de l'administració (en el sentit de contribuir a la creació d'una atapeïda xarxa de relacions socioeconòmiques). Aquestes i altres tipus d'activitats contribueixen molt a entendre l'equilibri territorial de determinats espais perifèrics, en àrees rurals i de muntanya.

BIBLIOGRAFIA AGROINDUSTRIAL

DIVERSOS (1991): "Le Gouessant-Callís. Le poulet à la Catalane". *L'Aviculteur*, 522:30-41.

- IZQUIERDO i ALCOLEA, Francesc (1972): *Gerona. ¿La despensa de España?. Aportación al estudio económico de la industria cárnica del cerdo en las comarcas de la provincia de Gerona*. Girona: COCIN.
- PAUNERO i AMIGÓ, Francesc Xavier (1990): *El sector agroindustrial a les comarques de la Regió II*. Barcelona: UAB/Departament de Geografia. Memòria de Recerca.
- PAUNERO i AMIGÓ, Francesc Xavier (1992): "L'agroindústria a la Regió II". *Actes del I Congrés Català de Geografia* (1992): 615-24.
- PAUNERO i AMIGÓ, Francesc Xavier (1992): *Indústria endògena i transnacionalització. El cas de la indústria alimentària a les comarques de Girona*. Tesi Doctoral. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Geografia.
- PAUNERO i AMIGÓ, Francesc Xavier (1993): "Space of agroindustrial firms in a peripheral area". *International Conference New Tendencias in Regional Development in Europe*. Durham (U.K.): Centre for European Studies, març (fotocopiat).
- PAUNERO i AMIGÓ, Francesc Xavier (1994): "Agroindustria y medio ambiente en el medio rural". *Actas del VII Jornadas de Geografía Rural*. Còrdova: 268-75.
- PAUNERO i AMIGÓ, Francesc Xavier (1994): "La indústria alimentària a Girona". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 37, 131-42.
- PAUNERO i AMIGÓ, Francesc Xavier (1995): "Un sector clau per a la planificació territorial". *El Punt Universitat*, 18 de gener.

3. LA INDÚSTRIA A LES MONOGRAFIES COMARCALS I LOCALS

3.1. Els estudis comarcals i locals

En primer lloc, caldria assenyalar l'absència d'obres o monografies sobre la indústria més enllà d'algunes línies en capítols sobre les activitats econòmiques en general, sobretot dins estudis de caire comarcal, tesis doctorals o d'altre tipus de treballs d'àmbit català o gironí. I tot i això, les primeres referències a la indústria de les comarques gironines no depassen les meres descripcions breus sobre l'ocupació, les dimensions de la indústria i el seu nivell de desenvolupament tècnic. Es troben dins les obres possibilistes de

Miquel Santaló i Pau Vila, entre altres professionals de la geografia catalana del moment¹⁰.

Des de començament de segle, una bona part dels estudis de geografia regional assenyalats inclouen algunes planes sobre la manufactura, l'energia, les activitats extractives i els aspectes econòmics en general, seguint els models dels enfocaments historicistes i a mesura que les esmentades activitats s'expandeixen pels territoris respectius. Seguint aquesta trajectòria, altres geògrafs rellevants com Salvador Llobet, Lluís Solé, Juan Carandell, Maria de Bolòs o Yvette Barbaza, comenten a les seves obres la història de la manufactura existent a l'àrea, la seva importància global i les seves implicacions socioeconòmiques.

Ara bé, quan els estudis monogràfics comarcals i locals han tingut més empenta ha estat a partir de la descentralització política engegada pel canvi democràtic, la qual cosa s'ha notat també en les referències a la indústria com a sector econòmic fonamental. Aquest període coincideix també amb els inicis editorials d'institucions com les caixes d'estalvis, bancs, cambres de comerç, consells comarcals, ajuntaments, diputacions, etc., que comencen a publicar una bona part dels treballs econòmics que es fan.

A més a més, hi ha algunes referències primerenques sobre l'activitat econòmica d'alguns municipis, amb relació a projectes urbanístics que han afectat la localització manufacturera (en polígons industrials, oferta de sòl industrial, rehabilitació urbana, etc.). Es poden trobar notícies sobre els orígens i la formació de la indústria local en algunes biografies i novel·les, com en el cas de Josep Pla i d'un bon nombre de treballs descriptius d'estudiosos locals.

BIBLIOGRAFIA D'ESTUDIS MONOGRÀFICS

- DIVERSOS (1973): *Plan de Ordenación de la provincia de Gerona*. Girona: Dioxiadis Ibérica, S.A.
- DIVERSOS (1982): *Girona, rius, ponts i aiguats*. Girona: Ajuntament de Girona.
- DIVERSOS (1983): *Girona i els seus barris*. Girona: Ajuntament de Girona.

¹⁰ VILA I DINARÉS, Pau (1926): *La Cerdanya*. Barcelona: Barcino.

SANTALÓ i PARVORELL, Miquel (1923): *Per l'estudi de Catalunya. Assaig monogràfic: el Gironès*. Girona: Tallers Gràfics d'El Autonomista.

- DIVERSOS (1990): "L'oblidada Venècia de Banyoles". *Presència*, 18 de febrer, 9-14.
- ALBERCH i FUGUERAS, Ramon et al. (1978). *Els orígens de la Girona contemporània. La crisi de començaments del segle XIX*. Girona: IEG.
- ALTAMIRA, Miquel; FERNÁNDEZ, Joaquim; RODRÍGUEZ, Josep M. i SERRA, Esteve (1986): *Estudi sobre l'estructura comercial del Ripollès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Comerç i Turisme i COCIN.
- AMETLLER i VIÑAS, J. (1980): "El agua minero-medicinal de Pedret". COL·LEGI DE METGES: *El Dr. Josep Ametller i Viñas. Esbós biogràfic i petita antologia*. Girona: Col·legi de Metges, 43-8.
- ARAGÓ, Narcís-Jordi; CASERO, Just M.; GUILLAMET, Jaume; PUJADAS, Pius (1973): *Girona grisa i negra*. Barcelona: Edicions 62.
- ARBÓ i BLANCH, Carles (dir.) (1989): *L'activitat econòmica a Lloret de Mar. Aproximació a la realitat socioeconòmica del municipi*. Girona: Caixa de Girona.
- ARMANGUÉ i RIBAS, Joan (1993): *L'economia del Port de la Selva*. Figueres: El Brau.
- ARNAUS i SITJÀ, Josep (1985): *Sant Hilari i les Guillerries. Una introducció a l'economia de la subcomarca*. Girona: Diputació de Girona.
- ARRAU i JUANOLA, Maruja (1993): *Els pobles gironins*. Olot: Aubert.
- AYUNTAMIENTO DE BAÑOLAS (1907): *Aguas de Bañolas. Ordenanzas de aprovechamientos de las aguas del lago*. Barcelona. La Academia.
- AZORÍN, G.; GONZÁLEZ, R.M.; RECASSENS, J.M. (1984): *Materials de construcció a la vall d'Arbúcies*. Arbúcies (treball inèdit).
- BOADAS i RASET, Joan, i CASAS i BUSQUETS, Josep Maria (1987): *Caldes de Malavella. "Manantial de Catalunya"*. Caldes: Ajuntament.
- BOTET i SISÓ, Joaquim (1908-1918): "Província de Girona". CARRERAS i CANDI, Francesc (dir.): *Geografia General de Catalunya*. Barcelona.
- BOVER i PAGESPETIT, Andreu (1986): *Arbúcies. Estudi del medi i formes de vida (1743-1940)*. Diputació de Girona, Col·lecció Joaquim Botet i Sisó.
- BRUGADA, Josep i VILA, Assumpció (1982): *Sarrià, un fet singular*. Sarrià: Ajuntament, Consell Municipal.
- BUCH i SERRA, Lluís (1988): *Aproximació al creixement urbà de Salt*. Salt: Ajuntament.
- CAJA DE AHORROS PROVINCIAL DE LA DIPUTACIÓN DE GERONA (1972): *La economía de la provincia de Gerona en el año 1972. Síntesis*.

- tesis de la coyuntura económica gerundense*. Girona: Caixa d'Estalvis Provincial de la Diputació de Girona.
- CALS i GÜELL, Joan; LOSTADO i BOJO, Rafel, i MATAS i PRAT, Anna (1984): *El Baix Empordà. Recursos i estructura econòmica*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya.
- CALS i GÜELL Joan (1986): *Diagnosi comarcal de l'Alt Empordà*. Barcelona: Generalitat/Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- CALS i GÜELL Joan (dir.) (1987): *L'Alt Empordà. Recursos i estructura econòmica*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya.
- CAMBRA OFICIAL DE COMERÇ, INDÚSTRIA I NAVEGACIÓ (1986): *Comerç, consum i urbanisme a Olot i la Garrotxa*. Girona: COCIN.
- CAMPS i ARBOIX, J. (1976): *El Ter*. Barcelona: Destino.
- CANES i GARCIA, Josep M. (1982): *Evolució econòmica a Palafrugell. La indústria i el comerç del s. XV al XX*. Palafrugell: El Carrer Estret.
- CARANDELL PERICAY, Juan (1978 [1936]): *El Bajo Ampurdán*. Girona: Diputació Provincial.
- CASTELS i CALZADA, Narcís (1982): "La municipalització dels molins de la ciutat de Girona (1581-1620)". *Revista de Girona*, 100, 233-40.
- CATALÀ, M., i GUISAN, S. (1983): *Les serradores pirinenques*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- CEP (1983): *Diagnosi comarcal del Ripollès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Direcció General de Política Territorial.
- CEP (1984): *Estructura comercial de la Costa Brava, Figueres i la Bisbal*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Comerç, Consum i Turisme, Col·lecció Quaderns Tècnics.
- CEP (1984): *Estructura comercial de la Costa Brava: la Selva*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Comerç, Consum i Turisme, Col·lecció Quaderns Tècnics.
- CLARA i RESPLANDIS, Josep (1977): "Salt a mitjan segle XIX. L'origen de la mà d'obra atreta per la indústria tèxtil". *Revista de Girona*, 78:39-47.
- CLARA i RESPLANDIS, Josep (1979): *Els inicis de la industrialització a Salt. L'origen del proletariat a Girona al s. XIX*. Barcelona: Gothia.
- CLARA i RESPLANDIS, Josep (1982-83): "Contribució a l'estudi de la Girona obrera (1841-1986)". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 26:215-41.
- CLARA i RESPLANDIS, Josep (1993): *Introducció a la història de Girona*. Girona: Columna.

- COLL i CASTANYER, J. (1971): *Breda històrica i actual*. Granollers: Montblanc.
- COMPTE, Albert (1964): *Geografia de Catalunya: l'Empordà*. Barcelona: Aedos, vol. II.
- CONSELL COMARCAL DEL PLA DE L'ESTANY (1994): *Pla de l'Estany. Guia industrial del Pla de l'Estany, 1993*. Banyoles: Consell Comarcal.
- CONSTANS, Luis G. (1951): *Bañolas*. Banyoles: Ajuntament de Banyoles.
- COROMINAS, José M. i MARQUÈS CASANOVAS, Jaume (1967): *La comarca de Bañolas*. Girona: Diputació Provincial.
- COSTA i FERNÁNDEZ, Lluís (1988): *Introducció a la història de Sils*. Girona: Diputació de Girona.
- COSTA i FERNÁNDEZ, Lluís (1987): *Història de la premsa a la ciutat de Girona (1787-1939)*. Girona: Institut d'Estudis Gironins, Col·lecció Monografies.
- CUTRINA i SORINAS, Gonçal (1988): *Ripoll entre dos rius*. Ripoll: Maideu.
- DANÉS i TORRES, Joaquim (1984): *Història d'Olot. Notes històriques*. Olot. Ajuntament d'Olot.
- DE BOLÒS i CAPDEVILA, Maria del Tura (1964): *Geografia de Catalunya: el Gironès*. Barcelona: Aedos, vol II.
- DE BOLÒS i CAPDEVILA, Maria del Tura (1964): *Geografia de Catalunya: la Garrotxa*. Barcelona: Aedos, vol II.
- DE BOLÒS i CAPDEVILA, Maria del Tura (1977): *La comarca de Olot. Estudio de Geografía Regional*. Tesi Doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- DIRECCIÓ GENERAL D'URBANISME (1983): *Normes subsidiàries de planejament dels municipis de Fornells de la Selva, Girona, Quart d'Onyar, Sant Gregori, Sant Julià de Ramis i Vilablareix*. Barcelona: DPTOP.
- ESTEVA, J. et al. (1914): *Guía de Gerona y su provincia. Artística, descriptiva, comercial e industrial*. Girona: Imprenta DCP.
- FABRE FORMAGUERA, Jaume (1986): *Girona entre quatre rius. L'origen dels carrers i barris de la ciutat*. Girona: Ajuntament de Girona.
- FAIG, Miquel, i CASTAÑER, Margarida (1983): *La Garrotxa. Medi natural, estructura econòmica i equipaments socials*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya.
- FERRER, Baldri (1971): *El Baix Empordà*. Barcelona: Selecta.
- FERRER i GIRONÈS, Francesc (1972): *L'estructura comercial a les comarques gironines*. Girona: Imprenta DCP.

- FERRER i GIRONÈS, Francesc (1977): "Indústria, turisme i altres serveis a Castelló d'Empúries". *Revista de Girona*, 89:271-8.
- FERRER i GIRONÈS, Francesc (1982-93): "L'estructura econòmica de la Bisbal a finals del set-cents". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 26:573-94.
- FLORES i GUAL, E. (1985): *Problemes d'articulació econòmica comarcal: la Selva*. Tesi de Llicenciatura. Barcelona: UAB/Facultat de Ciències Econòmiques.
- FORTET, Jordi (1989): "Sant Feliu de Pallerols, un model de superació de la crisi". *Revista de Girona*, 134:69-76.
- FORTIÀ, P. (1989): "La fàbrica de Celrà i el modernisme en l'arquitectura industrial". *Revista de Girona*, 122:87-93.
- FRAGUELL, Rosa Maria, i VICENTE i RUFÍ, Joan (1993): "L'Eixample de Girona i l'urbanisme de la segona meitat del segle XIX". NOGUÉ i FONT, Joan, i PUIGVERT, Joaquim M. (coord.): *Geografia Històrica i Història del paisatge. Estudi General*, 13:247-57
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1988): Converses amb SA Vichy Catalán. *Revista d'Indústria*, 1:9.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1989): Converses amb Edmundo Bebié, SA. *Revista d'Indústria*, 5:11.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1990): *La Garrotxa. Pla comarcal de muntanya*. Barcelona: Generalitat de Barcelona. Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1992): Converses amb Grup Esteve. *Revista d'Indústria*, 20:28.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1992): Converses amb J. Vigas, SA. *Revista d'Indústria*, 17:41.
- GINESTA, Salvador (1972): *La comarca de la Selva*. Barcelona: Selecta.
- GINESTA, Salvador (1981): *La comarca del Ripollès*. Barcelona: Esquerda.
- GRABOLOSE, Ramon (1973): *Besalú, un país aspre i antic*. Barcelona: Montblanc-Martin.
- GRABOLOSE, Ramon (1975): "L'art i el desenvolupament olotí a la societat industrial". *Revista de Girona*, 73:62-8.
- GRABOLOSE, Ramon (1975): *Les Valls d'Olot. La Plana d'en Bas i les terres de Bianya*. Barcelona: Montblanc-Martin.
- GRABULEDA i SITJÀ, Josep (1986): *La propietat i la indústria banyolina a mitjans del s. XIX*. Inèdit.
- GRABULEDA i SITJÀ, Josep (1988-1989): "Banyoles, el canvi de segle

- (1897-1905)". *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, 97-113.
- GRUP D'ESTUDIS DE L'ALT PIRINEU/INSTITUT D'ESTUDIS CERETANS (1981): *La Cerdanya. Recursos econòmics i activitat productiva*. Barcelona: Caixa de Catalunya.
- HORTALÀ, Joan, et al. (1966): *La comarca d'Olot. Una aproximació a la seva realitat econòmica*. Barcelona: Ariel-Banca Catalana.
- IZQUIERDO i ALCOLEA, Francesc (1984): *Comerç, consum i urbanisme a Olot i la Garrotxa*. Girona: COCIN.
- LLEONART, Pere; SICART, Ferran i CAPDEVILA, Joan (1980): *Perspectives econòmiques de la ciutat d'Olot*. Olot: Ajuntament d'Olot i Banca Catalana.
- LLEONART, Pere; SICART, Ferran i CAPDEVILA, Joan (1980): "Una experiència de determinació de la renda municipal: el cas d'Olot". AECR: *L'anàlisi territorial al servei de les autonomies*. Barcelona: Associació Catalana de Ciència Regional.
- LLEVADOT i VILÀ, Montserrat (1993): "Notes sobre els orígens de l'assentament urbà de la vila de Ripoll". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 35: 107-17.
- LLOBET, Salvador (1947): *El medio y la vida en el Montseny*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- LLOBET, Salvador (1964): *Geografia de Catalunya: el Ripollès*. Barcelona: Aedos, vol II.
- MARQUÈS CASANOVAS, Jaume (1978): *La comarca del Bajo Ampurdán*. Girona: Diputación Provincial.
- MARTORELL, J. (1923): "La urbanización en Gerona". *Arquitectura*, 46, 30.
- MAS i SOLENCH, Josep M. (1979): *Guia de Santa Coloma de Farners*. Barcelona: Duplex.
- MASÓ PRESAS, Sebastián (1971): *Estudios para el desarrollo de la economía gerundense*. Girona. COCIN.
- MATAS i BALAGUER, Josep (1991): *Bibliografia del Baix Empordà*. La Bisbal d'Empordà: Consell Comarcal.
- MEDIR i HUERTA, Rosa María (1986): *Les comarques gironines*. Girona: Diputació de Girona.
- MILLÀS i VALLICROSA, José M. i RABASSA, Francesc (1951): *Historia de Santa Coloma de Farnés y su comarca*. Santa Coloma: Junta del Milenario de Santa Coloma de Farnés.
- NOGUERA, Antoni (1972): *La comarca d'Olot*. Barcelona. Barcino.

- OMS, Josep Maria (1972): *Figueres i l'Alt Empordà. Aproximació a la dinàmica comarcal*. Girona: Banca Catalana.
- ORGANIZACIÓN SINDICAL (1972): *Perfil estadístico de la economía de Gerona, 1972*. Girona: Secretariado de Asuntos Económicos y Servicio Sindical de Estadística.
- PLA i CARGOL, Joaquim (1956): *Gerona en el primer tercio del siglo XX*. Girona: Impremta DCP.
- PLA i CARGOL, Joaquim (1966): *La provincia de Gerona*. Girona: Impremta D.C.P.
- PLANS, Antoni (1988): "Processos d'industrialització a l'Alt Pirineu i autode-senvolupament: la industrialització de les petites valls pirinenques". *Curs d'Estiu d'Estudis Pirinencs*, la Seu d'Urgell, 11-15 de juliol, 121-32.
- PRAT, Jordi (dir.) (1991): *El Ripollès. Pla Comarcal de Muntanya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- PRAT, Jordi (dir.) (1991): *La Cerdanya. Pla Comarcal de Muntanya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- PUIG, P. (1990): *La Comarca del Baix Montseny*. Sant Celoni: Ajuntament, IRBM.
- PUIGMAL, Esteve (1981): *Vida rural a la comarca de la Garrotxa*. Olot: Aubert, Impressor.
- PUJADAS i RUBÍES, Romà, i ROIG CANALS, Dolors (1986): *Geografia Industrial de Catalunya* (fotocopiat).
- QUINTANA i LLAUNETA, Jaume (1986): *Referències històriques de la Selva de Mar*. Girona: Diputació Provincial.
- RAHOLA, Carles (1929): *La ciutat de Girona*. Barcelona: Barcino.
- RIERA i MICALÓ, Josep (1992): *Girona ciutat. Catàleg de plànols de la ciutat de Girona des del segle XVII al XX*. Girona: Col·legi d'Arquitectes.
- RIERA i MICALÓ, Pere (ed.) (1986): *L'àrea de Banyoles dins la divisió territorial de Catalunya. Recull de documents, 1939-1985*. Banyoles: Ajuntament de Banyoles.
- RIERA i MICALÓ, Pere i ROCA i TORRENT, Anna (1992): *El Pla de l'Estany. Una economia diversa*. Barcelona: Caixa de Catalunya.
- SALAMAÑA i SERRA, Isabel (1990): *La Selva. Estructura socio-econòmica d'una comarca heterogènia*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya.
- SANTALÓ i PARVORELL, Miquel (1923): *Per l'estudi de Catalunya. Assaig monogràfic: el Gironès*. Girona: Tallers Gràfics d'El Autonomista.

- SANTALÓ i PARVORELL, Miquel (1930): "Gerona industrial y comercial".
Diari *El Autonomista*, 18 de març.
- SANTALÓ i PARVORELL, Miquel (1931): *El Gironès i Banyoles*. Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya.
- SAPENA, Carles (1983): *Palamós retrospectiu. Evocació antològica-Àlbum*.
Palamós: Ajuntament de Palamós.
- SERRA, Julio (1891): *Las Guillerías*. Barcelona.
- SERRA MONT, Esteve (1985): *Estudi comercial de la ciutat de Banyoles*.
Girona: COCIN.
- SIMON TARRÉS, Antoni (1993) *Pagesos, capellans i industrials a la Marina de la Selva*. Barcelona: Curial.
- SOLÀ i BUSQUETS, Francesc; SOY i CASALS, Antoni i URSA i SANTAOLALLA, Yolanda (1989): *L'Economia del Ripollès. Una indústria en crisi en una comarca de muntanya*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya.
- SOLÉ i SABARÍS, L. (1951): *Los Pirineos*. Barcelona: Ed. Alberto Martín.
- SORRIBAS, M. (1991): *La indústria a la muntanya catalana*. La Seu d'Urgell: Garsineu.
- TERRADAS i BATLLE, Montserrat; PICAMAL i MORATÓ, Rosa M., i SERRA i PARDÀS, Manuel (1981): *El Gironès. Aproximació a l'estructura socio-econòmica*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya.
- TERRADAS VIÑALS, Dolors (1980-81): "Aproximació a un exemple d'industrialització no reexit. Banyoles, 1700-1900". *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, 145-69.
- TOMÁS ROSÉS, C. (1787): *Noticia individual de las aguas minerales de Pedret (...) Análisis de sus elementos y constitutivos. Ostensión de sus virtudes medicinales*. Girona.
- TORRAS, Cèsar August (1918): *Pirineu Català: Garrotxa*. Barcelona
- TORRAS, Cèsar August (1923): *Pirineu Català: comarca de Camprodon*.
Barcelona.
- TORRELLA i PLAJA, Miquel (1929): *Història de Palafrugell i la seva comarca*. Barcelona: Fitor.
- VERT i PLANAS, Josep (1992): *Un segle de comunicacions gironines*.
Girona: Diputació de Girona.
- VICENTE i RUFÍ, Joan (1994): "La indústria en el pla de la ciutat de Girona". PAUNERO i AMIGÓ, Francesc Xavier, et. al. (coord.): *La indústria en la planificació urbana*. Girona: Universitat de Girona, 223-29

- VIDAL i FORGA, Gil (1986): *L'evolució social a Olot*. Olot.
- VIDAL, Joan (1925): *L'estany de Banyoles. Llibre recreatiu, científic i històric*. Girona. Tipografia La Económica.
- VILA i DINARÉS, Pau (1926): *La Cerdanya*. Barcelona: Barcino.
- VILA i DINARÉS, Pau (1935): "Localització i evolució de la indústria del paper a Catalunya". *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 477, 68-76 i 479, 144-51. Barcelona: CEC.

3.2. Monografies de la Diputació de Girona

Cal destacar la interessant labor que des de fa temps realitza la Diputació de Girona, en forma de petits reculls d'història local, amb enfocaments socials diversos (sobretot són descripcions històriques i antropològiques). Dels números publicats fins ara, en destacarien alguns on les activitats artesanals i industrials es recullen, si més no, de manera indirecta. Fins ara han estat publicats els següents:

- Cornellà de Terri*. Jaume Portella
- La processó de Verges*. Jordi Roca
- Sant Feliu de Guíxols*. Àngel Jiménez
- Llagostera*. Dolors Grau
- Castelló d'Empúries*. Miquel Planas
- Tossa*. Jaume Lleonart i Maria del Pilar Mundet
- Palamós*. Rosa Maria Medir i Carles Sapena
- Besalú*. Joan López
- Les Planes d'Hostoles*. J. Campistol, J. Caminal i M. Soler
- Agullana*. Enric Tubert
- Olot*. Jordi Canal i Morell
- El Ter*. Joan Boadas i Raset, Josep Maria Oliveras i Puig, Xavier Sunyer i Bover
- Els estanys eixuts*. Josep Matas i Balaguer
- Sant Feliu de Guíxols*. Àngel Jiménez
- Les havaneres. El cant d'un mar*. Xavier Febrés
- Palafrugell*. Xavier Febrés
- La Jonquera*. Albert Compte
- La Cellera de Ter*. D. Pujol i Ll. Llagostera
- Cassà de la Selva*. E. Bagué, O. Gutiérrez i J. Carreras
- Hostalric*. M. Duran, J. Juanhuix i R. Reyero
- Crespià*. J. Busquets
- Lloret de Mar*. Joan Domènech

Banyoles. J. Grabuleda i J. Tarrús
Puigcerdà. Sebastià Bosom
Begur. Lluís Costa
Els indians. Rosa Maria Gil
Trens i carrilets. Josep Clara
Canvistes i bankers. Narcís Castells
La Ceràmica. Andreu Bover
La Farga. Jordi Mascarella

3.3. Revistes periòdiques d'àmbit comarcal o local

El seguiment dels articles de revistes locals és molt interessant per a la geografia industrial, tot i tenir un fort contingut històric i social, però molt útil per resseguir la història industrial de les comarques. Aquestes i altres revistes, en la seva majoria han editat articles històrics i algunes d'elles són realment simples setmanaris o butlletins sobre temes diversos i on, de passada, solen aparèixer alguns articles breus d'un cert interès industrial. Bàsicament són les següents:

Anales del Instituto de Estudios Gerundenses
Annals de l'Institut d'Estudis Gironins
Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca
Boletín de la Sociedad de Amigos del País de Gerona
Empordà
Estudis del Baix Empordà
Estudis sobre Temes del Baix Empordà
Hora Nova
L'Olotí
La Comarca
Les Guies del Punt
Presència
Quaderns de la Selva
Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles
Revista de Banyoles

4. GEOGRAFIA INDUSTRIAL RECENT

Una bona part dels estudis industrials s'emmarquen en altres anàlisis econòmiques. Això origina una forta diversificació del tema, amb una infor-

mació desagregada i referida o bé a l'àmbit estatal o bé al català (per sectors i períodes concrets). La referència a la indústria dins les activitats econòmiques en general dificulta el tractament de les fonts documentals.

Si partim de la base que l'estudi de la dinàmica industrial actual a les comarques gironines es remunta a l'expansió econòmica dels anys seixanta, realitzen una classificació en dos períodes, aproximadament corresponents a dos models industrials: a) el dels primers indicis d'expansió econòmica (i la desaparició del període autàrquic) fins a la primera crisi del petroli (1960-1973) i b) un període posterior fins a l'actualitat

Pel que fa a la dinàmica industrial recent, resulta molt més fàcil de situar-la per diferents temes seguint determinades publicacions geogràfiques i històriques o fins i tot de divulgació.

4.1. Bibliografia general sobre la indústria

Si situem els estudis de geografia industrial de les comarques gironines al llarg de les darreres dècades (partint del desenvolupament del sector a Catalunya i de l'auge que representa el Pla d'Estabilització i d'obertura exterior), podríem distingir tres etapes, que també serveixen per a adonar-nos de l'evolució que han viscut els estudis industrials i els seus enfocaments.

Com es pot comprovar, es tracta d'una producció bibliogràfica que, igual que les monografies comarcals locals, ha experimentat un augment espectacular a partir de la darrera dècada i del canvi democràtic, que representà un major interès per a la majoria dels temes d'àmbit català i local. Es podria dir que s'ha passat, en general, d'una sèrie d'estudis més aviat estàtics i de caràcter estructural, a aquelles investigacions que recullen cada cop més models i processos inherents al sector.

Hem classificat la principal bibliografia industrial de les comarques en tres períodes, que al meu entendre representen sengles punts d'inflexió des del punt de vista econòmic.

El *primer període* correspon a la dècada anterior al *boom* industrial dels seixanta fins a la crisi energètica que representà un replantejament en profunditat i una primera crisi per a bona part dels grups industrials. Deixem de banda altres estudis que analitzen la indústria durant les primeres dècades i la situació de postguerra, que, pel tipus d'indústria, més abocada al mercat interior, s'emmarcarien dins els treballs històrics pròpiament. És aquesta l'època de màxim creixement del PIB industrial i de la consolidació del sector dins el conjunt de l'economia. Es tracta de les primeres publicacions, poques,

ja que per al coneixement industrial de l'època convé consultar els diferents informes realitzats per les delegacions ministerials a la província (estan repartits per diferents museus locals, segons les competències dels fons respectius amb posterioritat). Són publicacions aparegudes en plena època autàrquica i expansionista posterior, fins a la primera crisi industrial de consideració, l'any 1975.

El *segon període* va del 1975 al 1985, i es caracteritza pel fet de ser una etapa clarament recessiva, originada tant en els costos energètics, que dispararen el cost dels productes industrials locals, com per la reorganització interna que representà aquesta primera readaptació en profunditat de tots els sectors industrials als esdeveniments exteriors, com el preu de l'energia, entre altres factors. Amb l'excusa de la crisi del petroli, es produeix un fort desenvolupament dels sistemes de producció flexibles, la industrialització rural i els sistemes productius locals, com també la reestructuració interna d'algunes de les grans empreses, que passarien d'un model de manufactura concentrada, fordista, cap a sistemes més descentralitzats, des dels punts de vista espacial i organitzatiu.

El *tercer període*, del 1985 fins ara, és una dècada marcada per un creixement ràpid i l'apogeu de nous segments industrials, en particular els serveis a la producció, com a part del sector que registra un valor afegit industrial més elevat. En aquest sentit, la indústria gironina estaria sotmesa a dos tipus d'influències: d'una banda, la deslocalització industrial des de la regió metropolitana de determinades indústries que necessiten una ubicació millor, sòl industrial econòmic (malgrat que avui dia no és el factor més important de localització), vies de comunicació, etc. i, de l'altra, una forta polarització urbana d'aquelles activitats industrials més pròximes als serveis a la producció. Per exemple, la subcontractació com a sistema predominant comença a adquirir força, sobretot pel que representa de dependència de la indústria gironina respecte a les àrees nodals de Catalunya, dins la regió metropolitana, sobretot.

Els darrers anys s'han afegit una sèrie de factors nous, com són la desaparició de fronteres i la necessitat de competir en mercats més amplis, que està obligant les indústries a reestructurar les seves estructures per adaptar-se a la competència del mercat. Lògicament, els mercats són diversos segons els sectors i fins i tot per productes i, en aquest sentit, caldria referir-se a empreses més que no pas a territoris concrets, tenint en compte la barreja existent dins els sectors més predominants. En aquest context, cal referir-se també a l'absència d'una planificació normativa per a les empreses, que cada cop

més s'adapten de manera més individual a situacions complexes. Els polígons industrials, per exemple s'han convertit en espais obsolets, davant l'empenta de les noves tecnologies i l'ampli ventall de sectors, empreses i serveis industrials existents al territori.

PERÍODE 1950-1975

CAMBRA OFICIAL DE COMERÇ, INDÚSTRIA I NAVEGACIÓ (1969): *La expansión económica y la necesidad de polígonos industriales en Gerona*. Girona: COCIN.

CAMBRA OFICIAL DE COMERÇ, INDÚSTRIA I NAVEGACIÓ (diversos anys): *Memòries anuals*. Girona: COCIN.

CAMBRA OFICIAL DE COMERÇ, INDÚSTRIA I NAVEGACIÓ (diversos anys): *El comerç exterior de les comarques gironines*. Girona: COCIN.

CAMBRA OFICIAL DE COMERÇ I INDÚSTRIA DE GIRONA (1974): *El suelo industrial en la provincia de Gerona*. Girona: COCIN.

GRAELLS i PUIG, Eudald (1972): *La indústria dels claus a Ripoll. Contribució a l'estudi de la farga catalana*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.

MUNTANER i PASCUAL, Josep M. (dir.) (1970): *Desarrollo económico y social de la provincia y las comarcas de Gerona*. Girona: Diputació Provincial, fotocopiats.

OMS, Josep Maria (1971): *Reorientación de la economía gerundense: la industrialización*. Girona: Diputació Provincial.

PERÍODE 1975-1985

AULÍ, Carles, i LLINÀS, Glòria (1982): *Eines i oficis*. Olot: Ajuntament d'Olot.

BARCELÓ, M. (1983): "Industrialització de la comarca de la Garrotxa (Girona)". *Síposium Industrialización Áreas Rurales (SIAR)*. València, desembre del 1983 (mecanografiat).

CAMBRA OFICIAL DE COMERÇ, INDÚSTRIA I NAVEGACIÓ (diversos anys): *Memòries anuals*. Girona: COCIN.

CAMBRA OFICIAL DE COMERÇ, INDÚSTRIA I NAVEGACIÓ (diversos anys): *El comerç exterior de les comarques gironines*. Girona: COCIN.

- ESTALELLA, Helena (1984): *La propietat de la terra a les comarques gironines*. Girona: Col·legi Universitari de Girona.
- FERRER i GIRONÈS, Francesc (1977): "L'estructura industrial de les comarques gironines abans de la crisi econòmica". *Revista de Girona*, 81:359-69.
- FERRER i GIRONÈS, Francesc (1978): "L'ordenació industrial a la Costa Brava". *Debat Costa Brava*. Girona: COCIN, 221-34.
- LLEONART, Pere et al. (1980): *Els atractius industrials de 29 ciutats de Catalunya*. Barcelona: Servei d'Estudis de Banca Catalana.
- MADURELL i MARIMON, Josep M. (1972-73): "Fargues, martinets i clavaó (contribució a la seva història)". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 171-275.
- MIRÓ i ARDEVOL, Joan (1971): *Recursos agrarios para la industrialización gerundense*. Girona: Diputació Provincial
- MOLERA i SOLÀ, Pere (1975): "Actualidad de la farga catalana". *Revista de Girona*, 72:19-27.
- MOLERA i SOLÀ, Pere (1980): *La Farga*. Barcelona: Dopesa, col·lecció Conèixer Catalunya
- PETITBÒ, Amadeu, i SOY, Antoni (1984): "Industrialización y crisis de una comarca de montaña: el Ripollès". *Estudios Territoriales*, 13-14: 91-100.
- SOY, Antoni (1982): *El Ripollès. Reconversió industrial i aprofitament dels recursos naturals*. Barcelona: Servei d'Estudis de Banca Mas Sardà i Diputació de Girona.
- TIÓ i ROTLLANT, Jordi (1984): *Molins de vent a les comarques gironines*. Girona: Col·legi Oficial de Perits i Enginyers Tècnics de Girona i Escola Universitària de Girona.
- TRILLA, Carme (1982): "L'evolució de l'exportació gironina els anys 1979 i 1980". *Revista Econòmica de Banca Catalana*, 65:19-37.
- VERGES, J.C., et al. (1977): *Control de la polución y descentralización: las empresas de la Tordera*. Barcelona: Servicio de Estudios del Banco Urquijo.

PERÍODE 1985-1995

CAMBRA OFICIAL DE COMERÇ, INDÚSTRIA I NAVEGACIÓ (diversos anys): *Memòries anuals*. Girona: COCIN

- CAMBRA OFICIAL DE COMERÇ, INDÚSTRIA I NAVEGACIÓ (diversos anys): *El comerç exterior de les comarques gironines*. Girona: COCIN.
- CAMBRA OFICIAL DE COMERÇ, INDÚSTRIA I NAVEGACIÓ DE GIRONA, SANT FELIU DE GUÍXOLS I PALAMÓS (1988): *Dades sobre indústries de les seves respectives demarcacions*. Girona.
- CIDEM/CAMBRA OFICIAL DE COMERÇ, INDÚSTRIA I NAVEGACIÓ (1989): *Oferta de sòl i localització industrial a les comarques gironines*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- CONSELL COMARCAL DEL PLA DE L'ESTANY (1991): *Cens de les indústries del Pla de l'Estany*. Inèdit.
- DIPUTACIÓ DE GIRONA (1987): "Perspectives de futur de les comarques gironines". *Jornades promogudes per la Diputació de Girona*. Girona.
- LLEONART, Pere (dir.) (1992): *L'economia gironina i el Mercat Interior Europeu de 1993*. Girona: Patronat Català Pro Europa.
- LLEONART, Pere, et al. (1988): "Banyoles: excel·lents perspectives de creixement", dins *El potencial econòmic del sistema de ciutats de Catalunya*. Barcelona: Generalitat/Direcció General de Política Territorial i Obres Públiques i Servei d'Estudis de Banca Catalana, 519-42.
- LLEONART, Pere, et al. (1988): "Corredor de la Baixa Tordera: un gran potencial industrial i terciari", dins *El potencial econòmic del sistema de ciutats de Catalunya*. Barcelona: Generalitat/Direcció General de Política Territorial i Obres Públiques i Servei d'Estudis de Banca Catalana, 823-50.
- LLEONART, Pere, et al. (1988): "Corredor de la Tordera: un model de creixement industrial vertebrat per l'autopista", dins *El potencial econòmic del sistema de ciutats de Catalunya*. Barcelona: Generalitat/Direcció General de Política Territorial i Obres Públiques i Servei d'Estudis de Banca Catalana, 851-75.
- LLEONART, Pere, et al. (1988): "Figueres: un actiu centre de serveis amb grans atractius industrials", dins *El potencial econòmic del sistema de ciutats de Catalunya*. Barcelona: Generalitat/Direcció General de Política Territorial i Obres Públiques i Servei d'Estudis de Banca Catalana, 387-412.
- LLEONART, Pere, et al. (1988): "Girona: unes excel·lents perspectives socioeconòmiques", dins *El potencial econòmic del sistema de ciutats de Catalunya*. Barcelona: Generalitat/Direcció General de Política Territorial i Obres Públiques i Servei d'Estudis de Banca Catalana, 185-216.

- LLEONART, Pere, et al. (1988): "Olot: prototipus de dinàmica industrial autòctona", dins *El potencial econòmic del sistema de ciutats de Catalunya*. Barcelona: Generalitat/Direcció General de Política Territorial i Obres Públiques i Servei d'Estudis de Banca Catalana, 471-94.
- LLEONART, Pere, et al. (1988): "Palafrugell: el dinamisme d'un indret turístic de gran qualitat", dins *El potencial econòmic del sistema de ciutats de Catalunya*. Barcelona: Generalitat/Direcció General de Política Territorial i Obres Públiques i Servei d'Estudis de Banca Catalana, 591-614.
- LLEONART, Pere, et al. (1988): "Ripoll: un nucli industrial en procés de reconversió", dins *El potencial econòmic del sistema de ciutats de Catalunya*. Barcelona: Generalitat/Direcció General de Política Territorial i Obres Públiques i Servei d'Estudis de Banca Catalana, 661-84.
- MOLERA i SOLÀ, Pere, i BARRUECO, Consol (1983): *Llibre de la farga*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, Nissaga, 1.
- NAVINÉS, Ferran; PUJOL, Lluís; SERRA, Manel, i SOBREQUÉS, Tomàs (1994): "La dinàmica econòmica gironina com a factor d'equilibri territorial a Catalunya". *Nota d'Economia*, 49, 95-196.
- PAUNERO i AMIGÓ, Francesc Xavier (1991): "Les transnacionals gironines". *Revista de Girona*, 150:44-51.
- PAUNERO i AMIGÓ, Francesc Xavier (1994): "La industria de Girona. Descentralización, inversión foránea y crisis". CANO GARCÍA, Gabriel, et al. (ed): *Nuevos procesos territoriales*. Sevilla: Universidad de Sevilla i AGE: 397-400.
- PAUNERO i AMIGÓ, Francesc Xavier, et. al. (coord.): *La indústria en la planificació urbana*. Girona: Universitat de Girona.
- PAUNERO i AMIGÓ, Francesc Xavier (1994): "Descentralización productiva e industria endógena". PAUNERO i AMIGÓ, Francesc Xavier, et. al. (coord.): *La indústria en la planificació urbana*. Girona: Universitat de Girona, 193-204.
- PUJADAS i RUBÍES, Romà (1986): "La indústria a la muntanya gironina". *Revista de Girona*, 119:41-8.
- SERRASOLSAS, R. (1989): "La indústria. Especialització agroalimentària". *Apunts de 10 anys (1979-1980)*. Punt Diari. Girona, pàg. 31.
- SOLÀ-MORALES, Josep M. (1988): "La fabricació de naips a Olot". *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comarca*, 107-39.

UNIÓN GENERAL DE TREBALLADORS (1992): *Informe econòmic de les comarques de Girona*. Barcelona: UGT, Gabinet Tècnic.

A TALL DE CONCLUSIÓ

En realitat, les comarques gironines no han estat gaire estudiades pel que fa a la indústria i encara molt menys des del punt de vista de la geografia industrial. Es pot dir que els enfocaments sobre la manufactura són molt variats i destaquen els estudis d'història econòmica. Tot i això, es troben a faltar estudis de síntesi, tant des del punt de vista històric com geogràfic i econòmic, ja que, generalment, ens trobem amb obres menors (especialment articles i assaigs) i estudis d'establiments de manera puntual. Aquesta dispersió d'enfocaments s'agreuja si es consideressin, a més a més, altres estudis d'àmbit més global (treballs sobre la indústria gironina dins la de Catalunya o de l'Estat), que augmentarien molt més la bibliografia disponible però que no han quedat recollits en aquest article.

D'altra banda, el buit estadístic i cartogràfic existent és greu, i la informació de què es disposa, realment pobre. És necessari realitzar nous estudis que permetin comprendre millor el fenomen industrial i aprofundir-hi. Cal que aquesta mancança desaparegui en un futur, amb l'ús sistemàtic i públic de la informació industrial i històrica, en altres suports, no solament bibliogràfics, sinó informàtic a partir de dades d'empreses, de sectors, etc., i amb més dosis de transparència de la informació en general.

Com s'ha assenyalat al llarg d'aquest article, és evident que al llarg de la darrera dècada s'ha produït un aprofundiment d'estudis referits al sector industrial (que indirectament s'emmarca en les polítiques per revitalitzar l'economia productiva a Catalunya): aparició d'un major nombre de revistes, d'estudis econòmics, informes, etc. La difusió que s'ha fet del fenomen industrial ja està donant alguns fruits sobre el coneixement puntual de la indústria gironina. Així, en alguns sectors, com el suro i l'agroalimentari, per les seves peculiaritats, s'ha treballat un xic més i es pot dir que es disposa d'una bona base documental per desenvolupar estudis més acurats. Malgrat tot, la tasca que s'ha de realitzar és encara feixuga, especialment de recopilació històrica (estudis sobre el munt d'informació a l'abast als arxius comarcals) i de disponibilitat de noves fonts d'informació (el Registre Mercantil, per exemple).

En definitiva, tant a Girona com a Catalunya s'està ampliant força el coneixement industrial, i cal esperar que la geografia industrial, com a disci-

plina específica, arribarà en un futur proper al grau d'atenció que es mereix dins les ciències socials i com una de les eines més adients per als estudis comarcals sobre la producció i els espais industrials.